

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ՏԵՍ ԴՆՂ 347)

ՈՒՐԱԹԱԳԻՐՔ

ՍՈՒՆԻՐՆ այս ամենահին տպագրին, մեծութիւն, զարդեր, և ի վերջ կոյս մատենին զրոշմուած՝ մի և նոյն նշանն խաչազարդ, նոյնանիշ երոպական տառերով, ամենեկին տաքակոյս չեն թուր չառատելու որ մի և նոյն տպագրատան արդիւնք է և արգասիք՝ որպէս նախկին յիշուածներն:

Գիրքն զխաւոր երկու մասն բաժնուած է, ինչպէս կը ցուցնեն նաև խորագրերն որք ամէն երեսի վրայ կրկնուած են: Առաջին մասն է յատկապէս Ռարբարագիրք կամ Սոար Ռարբար կոչուածն, և առաջին թղթոյն առաջին մասին մէջտեղն՝ կարմրագրով տպուած է. « Անուն գրոցս է սուրբ ուրբաթ գիրք »: Իսկ երկրորդ մասն՝ որ կը սկսի Արօթք Եփայրիանոսի խորագրաւ, կը բովանդակէ զանազան գլուխներ, ինչպէս քիչ վերջը պիտի նշանակենք:

« Ուրբաթագիրք կը բովանդակուին քսանըջօրս թղթերու մէջ. և ի սկզբան ունի հոս գրուած պատկերն յորում հայ արեղայի տաճարէն կ'երեւի հիւանդի մօտ կանգնած: Այս պատկերն կրկնուած է նաև երկրորդ մասին սկիզբը: Բանասիրաց հետաքննութեան համար կը ներկայացրնեմք աստ (յէջ 395) նաև նոյն պատկերին գէմ՝ գտնուած՝ առաջին երեսին նմանահանութիւնն, որով կարող կը լինին մեր ընթերցողք ճիշդ գաղափար ունենալ հայկական ամենահին տպագրութեանց տառից ձևերուն:

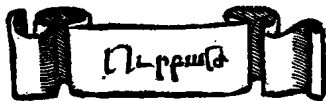
« Այս առաջին մասէն ետքը, որ բովանդակութիւն է երգմեցողչական ձևերու ընդ-

դէմ սատանայից, կախարդաց և դիւթից, յէջ 49 կը սկսի երկրորդ մասն՝ Արօթք Ս. Եփայրիանոսի « զոր տաացեալ է վասն դիւ-

ւաց և կախարդաց և աղանդոց », հանդերձ կանխաբանով մի՝ յորում ինքն Եփայրիանոս կը պատմէ իւր կախարդական հնարքները,

զորս ի գործ կը դնէր յառաջ քան զդարձն ի քրիստոնէութիւն. և կ'աւարտի այս ա- ղօթքս յ'էջ 54 (Թուղթ դ. գ.) հետեւեալ բառերով. « Եւ ամենայն կապեալք արձա- կումն առցեն. վեցհազար և վեցհարիւր եաւ- թանասուերկու աղանդս կանանց և կախա- րաց և չարաից և չարեղուաց. և ամենայն

Ուրբաթաւարկամշտիք շա- բթի տանին զհիւանդսիդուռն եկեղեցոյս: Եւ ասեալ զարցի հասարակութիւն չեղործքս: Եւ ապա յասե հասարակութեան տը- ղորմեայ. և ասեալ աղաւթս:

արդամբառքեզ զայ- րանքիդ յի քիւր- զաւրութեանց. որք զգազանսկապեցերս

և զդիւացիս ամսութեանդ ամս ապարտեցեր: Մեծեսդուտիւ և անպատու մյուսաց ելոցսիք եզ- Եւ զկալաղաջանածոյիցքոց. և զաղախայից. ի սոստոյանի- անք:

որոգայթ արձակեալ և հետացեալ եղիցի ի ծառայէս Աստուծոյ Մարտիրոսին»: Այս վերջին անունս զրոշմուած է ձեռքով նոս- րագիր. որ կը ցուցնէ զստացողն մատենին. որ ոչ միայն այստեղ, այլ նաև ամէն մէկ մաղթողական աղօթից վերջը գրուած է, և ուրիշ տեղ ալ՝ յատկապէս ի վերջ կոյս գրու-

քին՝ յ'էջ 108 (Թուղթ գգ. ը.) զլիազիր տա- ւերով կը զրոշմուի, ինչպէս կ'երևայ, ի տպա- գրողէն, կամաւ սպիտակ թղթուած տողի մէջ, այս ձեւովս.

Բն անկեալի
ւրամեացաւրաւ քնհալածեա
ցղեան: Ա ուրբեալսն սբ
աւետարանն. աւգնականե
պահապան իցիծառայիսայ:
ՄԱՐ ՏԻՐՈՍԻՆ
և Խրտանասինսն եղեցի:

« Այս պարագայս այնպէս կարծել կու տայ թէ զիրքն տպագրողին համար պիտի ծա- ոայէր իբր սոսկ շահադիտութեան աղբիւր մը, օգտուելով ժամանակին բարեմիտ ջերմ- եռանդներէն, որք հաստոր կ'ընծայէին ա- ռասպելանուն զիւրաց կամ հրեշից և զօրու- թեանց, իբրև կարող ըստ կամս ի չարարել զմարդիկ նաև յետ փրկագործութեան Բանին Աստուծոյ:

« Ի վերջ մաղթանաց Կիպրիանոսի, յ'էջ 54 (Թուղթ դ. գ.) կը զրոշմուի Պատմա- րիան Յռաստիանէ կոռսիս, որ է համառօտիւ յիշատակութիւն՝ դարձի Ս. Կիպրիանոսի, և կ'աւարտի՝ յ'էջ 60 (Թուղթ դ. գ.) ուր կը սկսի նոր խորագրով Մարգարէ առ ամենայն սոսրբս Աստուծոյ, որ շարք մի է անուան ամենայն սրբոց, որոց բարեխօսութիւնն կը հայցուի ստորագրեալ գրոց ստացողին համար, որ մեր օրինակին մէջ վերոյիշեալ Մարտիրոսն է:

« Կը շարունակուի գիրքն, յ'էջ 71 (Թուղթ ե. դ.) Նարեկացոյն « Որդի Ա- տուծոյ » ծանօթ երեկոյնի աղօթիքը, որոյ կը յաջորդեն յ'էջ 74 (Թուղթ ե. ե.) հե- տեւեալ տողերն. « Եւ ես յամենայն ժամ զայս ասեմ՝ թէ հանապազ այս գիրքն ի գրիս, աստուածաբան ի բերանիս, ձեռա- գիրն ի ճակատիս, այս սէրս սէր է իմ սրբ- տիս, և անմտաց ի յիմ մտիս: Մարմինս տուն է տէրունի, միտքս նման սուրբ քա-

հանի, սիրտս տեղի տուր սեղանի, խոր հուրդս անարատ պատարագի, ազօթքս խունկ ընդունելի։... Այդ երգումն առա՛մ վկայու թեամբ սուրբ գրոյս պատրիկ զոր գրեցաք. ուր լինի գիրս և ուր կարդացի, ոչ մերձե նայ ի տունն այն չար և ոչ որդգայթ. ոչ ի այր մարդ և ոչ ի կին. ոչ ի ծեր և ոչ ի տղայ, ոչ երիտասարդ և ոչ ի կուսան, ոչ ի մէն կենալն և ոչ ի ճանապարհի. այլ կապած է ամենայն չար ի դէմ ծառայիս Աստուծոյ Մարտիրոսին »։ Որով յայտնի կը տեսնուի թէ այդ գիրքը իբրեւ յուսման լուսն մի պիտի ծառայէր ասացողին համար։

« Այս մաղթանքն և ետքը դրոյմուած են չորս տետարանք բժշկութեանց, մի մի յիւրաքանչիւր տետարանաց, որ կ'աւարտին յէջ 86 (թուղթ գ. գ.)։

« Ի վերջ տետարանացն սպիտակ թուուած է մնացորդ կէս էջն. և յաջորդ թուղթն որ պիտի լինէր գ. 7. կը պակասի. որով գ. և. թուղթն անվերնագիր շարայարութիւն է գոյարիկ զղջական ազօթքի մը, որ Աղաաքք փոկատառ կը մակագրի, և կը ձգի մինչև ցիւրընթերթ թուղթն (գ. և.) վեցերորդ թերթի, ուր կ'աւարտի փառաբանութեամբ սուրբ Երրորդութեան։

« Աստ կը պակասին գ. 2. և և. և երկու թուղթը. վասն զի յ'էջ 105 կը գտնուի թուղթ մի նշանակեալ է. ք. Աճառարի այս գիր վերնագրով՝ երգմնեցուցութեան պատուով մի, որոյ՝ ինչպէս սկիզբն, այսպէս ալ աւարտն կը մնայ թերի, պակասելով յաջորդ թուղթերն։ Բայց ընդ մէջ այս վերջին թղթեկիտ և նախընթացին (գ. է.) եկամուտ ամբողջ թերթ մի կազմուած է, որ հաւանօրէն ուրիշ գրքի կը վերաբերի. և պատահական կերպով այս տեղ մուտ գտեր է. վասն զի թերթին գրանշանքն են համրուած գգ. — գգ. ք. — գգ. գ... — գգ. ք. վերջին, ուր կը գտնուի վերոյիշեալ Մարտիրոսին ստորագրութիւնը. Բայց ինչպէս նախընթացաբար ըսինք, նոյն այս թերթին ուրիշ օրինակ մ'ալ ունինք առանձինն, ըստ ամենայնի համաձայն Ուրբաթագրոց մէջ կապուածին, բաց ի Մարտիրոսին ստորագրութեան պակասութենէն, ուր սպիտակ մնացեր է։

« Այս թերթիկս՝ եթէ չուզենք ուրիշ հրատարակութեան մի մասն համարիլ, որոյ իրրապացոյց կրնան ծառայել կրկնանշ տաւըն գգ. — գգ. ք. և այլն, կրնանք ըսել որ առանձին տետր մի է, մի և նոյն տպագրատան և ժամանակի տրդիւնք, զոր կը հաւաստեն տառից նոյնութիւնն և տպագրութեան ոճն։ Վերնագիր ունի. « Վասն Գանի »։ Իսկ սկզբնական խորագիրն կարմրագեղով դրոյմուած է այսպէս. « Գիր տմենայն ցեղ գանի։ Աս պառզպատ դանակ, երեք բեռնե(ա)ն և տեսունագրէ ի վերայ վիրին, և ասէ զաղ(աւթ) »։ Այս ազօթից, որ զգես և զղիւթս կապելու ձեւ մի է, կը յաջորդէ սազմոս մը. և ապա « Մաղթանք առ սքանչելագործ սուրբ նշանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ », յորում կը նշանակին Հայաստանի զանազան վանքերու և օտար աշխարհաց մէջ գտնուած ուխտի սուրբ նշաններն։

« Ուրբաթագրոց վերջին երկու թուղթերուն առաջին էջն կը պարունակէ « Գիր չար ակին » վերնագրով՝ պահպանութեան անշնան մաղթանք մի. իսկ երկրորդ և երրորդ էջերուն վրայ դրոյմուած են կարգաւ նոյն մատենին էջերուն սկզբան բառերն, թերթերու կարգն ցուցանելու համար։ Վերջին (երրորդ) էջին վրայ կը գտնուի նաև տպագրատան խաչաձև։ — Այս հին տպագրութեանց նմանահանութիւնքն են յէջ 397 և 399։

ՏԱՂԱՐԱՆ

Դարձեալ նոյն տարւոյն մէջ և նոյն տրպարանի հրատարակութիւն, յորմէ՛ երկու օրինակը կը գտնուին այժմ, ինչպէս ծանուցինք. մին՝ Երուսաղեմի Մատենադարանին մէջ, և միւսն սեպհականութիւն Գեր. Տրդատ վ. Պալան, Կեսարիոյ առաջնորդին։

Խորագիր ձակատն՝ առաջին թղթի առաջին երեսին մէջ տեղը՝ այսպէս.

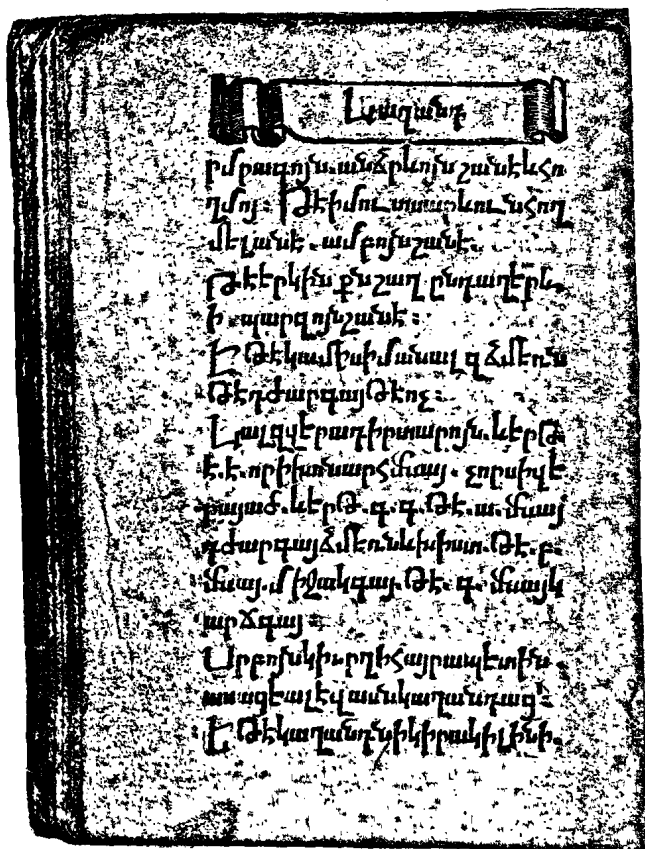
Տաղարան է
սայ հոգ
ոյ. և մար
մնոյ

« Պարունակութիւնն է.

1. Երեք տաղ Լուսաուրայ և Տրգա-

տայ : — 2. Երկու տաղ Յովանիսի թուլ-
կուրանցի ասացեալ : — 3. Տաղ մը Ղա-
րիպի՝ Նաղաշի է ասացեալ : — 4. Սեալքն
է : — 5. Տաղ Գարնան, և Տաղ մը Յու-
վանիսի թուլկուրանցի ասացեալ : — 6. Նա-

ղաշի է ասացեալ : — 7. Տաղ Թրկանէ ա-
սացեալ : — 8. Ողբ մը Սեռելի՝ Նաղաշի
ասացեալ : և Ողբ մը ի Գրիգոր վարդապետէ
ասացեալ : — 9. Տաղ Յովանիսի թուլ-
կուրանցի ասացեալ : — 10. Տեառն Ներ-

սէսի Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ է վասն
ուրախութեան մարդկան, (137 կտոր հանե-
լուկք են) : — 11. Այլ տասնեւերկու տաղ
Յովանիսի թուլկուրանցի :

« Գրքիս մէջ 27 կիսախորան կայ, որք
զրուած են տաղերու սիրդն : Ամենէն վերջի
երեսը՝ ա. ք. ց. ք. ե. ք. բ. ք. ժ. տա-
ռերն, որոց կը յաջորդէ տպարանի նշանա-

գրողն, զոր արդէն շատ անգամ յիշատա-
կեցինք :

ԱՂԹԱՐԳ

Նոյն 1513 տարուան և նոյնանշան տը-
պարանէն հրատարակուած, որոյ վրայ հե-
տեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ վենետիկոյ
Միխիթարեանց Բագմապկայ հանդիսարան, ու
րոց Մատենադարանին մէջ կը պահուի օ-
րինակ մը այս գրքէն :

« Հարկ չէ, կ'ըսէ յօգուածագիրն, բա-
ցատրել մեր ընթերցողաց թէ ինչ նշանա-
կութիւն և իմաստ ունի այդ անունը. բայց
բովանդակութեանը մէջ կը գտնենք ոչ միայն
լոկ գուշակական, բռնեք նսեւ աւելորդա-
պաշտական հառաւածներէ զատ՝ նաև թժը-
կարան մը : Քսանըչոքս ութածալ թերթերէ
կազմուած է գիրքս, և այս թերթից թուերն
նշանակուած են կանոնաւորապէս հայերէն
ստուերով՝ իւրաքանչիւր թղթի էջերը թուա-
գրելով՝ այսպէս. ա. — ա. ք. — ա. գ. —
ա. ց. մինչ ի գ. — գ. ա. — գ. ք. —
գ. գ. այս վերջին թուագրէն ետքը կը պակա-
ւին թղթեր. որովհետև, յաջորդ թուղթն կը
նշանակուի. ժ. գ. — ժ. դ. մինչև ժ. ք.
կանոնաւորապէս : Իսկ յաջորդ թուղթն աւ-
րուած է, և կամ փակցուցած նորագոյն ե-
կամսա թղթոյ մի հետ. որոյ վրայ նստա-
ծեւ ձեռագագիր ստուերով ընթերինակուած
է պակասաւոր էջը : Երանոնաւոր յաջորդու-
թիւն ունին նսեւ ժե. ա. — ժե. դ. և այլն,
մինչև ժե. ե : Կը պակսի դարձեալ ժը. ք.
թուղթը. բայց յաջորդէն ժը. ա. — ժը.
գ. մինչև ի. գ. ուղիղ շարուած են. իսկ ի.
դ. պակասաւոր թղթոյն տեղ՝ նորս պարունա-
կութեան ընթերինակութիւնն ազուցած է
նստրագիր. որոյ կը հեռեին ի. ե. — ի.
գ. — ի. ե. և այլն. մինչև իա. ք. —
իք. ա. : Շարունակութիւնն իք. ք. և այլն.
մինչև իդ. գ. ամբողջ կայ. կը պակսի իդ.
դ. և վերջնոյս կը յաջորդեն առանց զրա-
նշանի երկու թուղթք միայն, որովք կ'աւարտի
մատենան. վերջնիքեր երեսին վրայ կարմիր
թանաքով գրոյմած կրիւով զնոյն նշան տպա-
գրատանն, ինչ որ նախընթացաբար յիշեալ

հին տպագրութեանց մէջ : Իսկ վերջին երեսին
վրայ՝ թերթերուն տառանիշքն շարուած են
չորս տողերով աէն մինչև ց'իս, յաւելուա-
ծովս. « Գիրքս բովանդակ ամէնն իդ տեւոր
է, և ամէն տեւոր ք. թուիթ է ո » :

Գրքին երկայնութիւնն է 16 հարկուոր-
դամետր, իսկ լայնութիւն 10 հարկուորդա-
մետր : Տպագրութեան շարքին մէջ քանի մը
բառեր ձեռքով գրոյմուած են

« Առաջին և երկրորդ էջերը վերնագիր
ունին կարմրագեղով Աղբարք արանց և կա-
նաց : , յորում մէջ կը բերուին նսեւ հնոց
կարծիք՝ մարկկային բնասորութեան զանա-
զանութեանց մասին, ըստ իւրաքանչիւր կեն-
զանակերպի յորում ծնանին : Այս տեսու-
թիւնս երկուքի բաժնուած է. այս ինքն ի
ձիրս և ի թերութիւնս կանանց, և ի ձիրս
և ի թերութիւնս արանց, մի առ մի ըստ
իւրաքանչիւր նշանակաց կենդանակամարին :

« Բէջն 23 (թուղթ ք. ե.) անվարժ
գրչագիր մը կը գրոյմէ ի լուսանցս. « Թի-
ւին ՌԱ. բարտանք Խօծայ Թովածիանան » .
որ է ամե ֆրիսասոսի 1552 : Այս Խօծայ
անձն՝ իւր կնիքը գրոյմած է գրքին մէջ յ'էջ
83 (թուղթ գ. գ.) : Աղթարքն կ'աւարտին
կիսակատար. բայց ամենամերձ յաւարտն՝
յ'էջ 83 : Իսկ 84 էջն կը սկսի ի սկզբանէն
պակասաւոր վիձակաց կամ քահատից շարք
մը, ի գլուխս գլուխս բաժանեալ՝ յանուն
զանազան առաքելոց և աւետարանչաց, և
այլն. և կը ձգի մինչև յ'էջ 118 (թուղթ
ժք. դ.) : Իսկ 119 երեսին վրայ գրոյմուած
է կենդանակամարի խորհրդագիծ պատկերն :

« Պատկերիք կը յաջորդէ Տարեցոյց մի :
կամ յատկապէս խորագրեալ Տաւնոտերա-

1. Այս Աղբարքի քանի մի թերթերու, ան-
շուշտ յատուկ դիտաւորութեամբ, մի կողման
խորագիրք և զարդագիրք կարմիր թանաքով
տպուած են, և միւս կողմանն սեւ թանաքով :
Այս է պատճառն որ վերջիշեալ տպագրական
նշանն Աղբարքի մէջ կարմրագոյն տպուած է,
իսկ Որդարագրոց մէջ սեւագոյն :

2. Էջերու հոյունն նորագոյն ժամանակաց
ձեռքով գրոյմուած թուերու համեմտեւ, և ոչ
թեւ տպագրուած : , , ,

յայտնէ » : . . . Նոյն այս երեսին վրայ դը-
րոշմուած է ձեռօք ուրիշ նոր կնիք մը՝ այլ
ստացողի մատենին :

« Այս երազացոյց կ'աւարտի յ'էջ 177
(թուղթ ժգ. գ.) ուր կը սկսի նոր խորագրով.
« Սրբոյնկիւղի հայրապետին ասացեալ է վասն
կադանդաց թէ զինչ լինիցի » եթէ կադանդն
ի կիրակի լինի », և այսպէս եթէ երկուշաբթի,
եթէ երեքշաբթի, . . . մինչև ցշաբաթ . . .

« Յաջորդ գլուխն՝ յ'էջ 178 (թուղթ ժգ.
գ) կը խորագրուի . « Վասն աստեղաց ցլա-
նալոյ » և յաւելուածն « Յաղագս շարժման »
(իմն զետնաշարժից), « որ են ցուցակ կամ
նշանակը բարւոյ և չարի » . ինչպէս և եօթ-
նեկին ամէն մէկ աւուրց մէջ ծնած աղայոց
համար գուշակութիւնըն . և « Յաղագս ամպոց
և երկնիցն շարժման » գլուխն, որ կ'աւարտի
յ'էջ 194 (թուղթ ժե. դ) :

« Մինչև ցայսվայր յիշածներս գրելն եր-
կու երբորդ մասը կը բռնեն . մինչև 194
երես, յորում կը սկսի Բժշկարանն Ճալինոս
(Գալիանոս) հաքիմի՝ խորագրաւ . « Բժշկա-
րան և հաքիմարանն ըստոյզ և զարմանալի
Մեծին Ճալալիոս հաքիմին արարեալ » . և
յ'էջ 296 (թուղթ իդ. ե) կ'աւարտի և բժշ-
կարանն և մատենան՝ վերոյեղեալ տպագրա-
տան նշանաւը :

*
* *

Վէշտասաներորդ դարուն առաջին կիսուն՝
երկու հռչականունն եւրոպացի արեւելագիտաց
կը հանդիպինք, յորոց մին խալաքի և միւսն
գաղղիացի, և իրենց թոլուցած երկասիրու-
թեանց մէջ կը տեսնենք հայկական լեզուի
ուսումնասիրութեան հետ նաև նոյն լեզուի
տպագիր տառից քործածութիւն : Ասոնց մէջ
խալաքիին է Թեոֆան Սմբրոսիոս՝ փաւիացի,
Ալլաանէզէ կոչուած ազնուատոմոմ գերբզոտա-
նէ, ծնեալ ի 1469, յովստէ լատերաճեան
կանոնիկոսաց, և ի Լեւոն Ժ քահանայա-
պետէ Պոլսնից համալսարանին ուսուցիչ ա-
նուանեալ ասորի և քաղղէացի լեզուաց և
դպրութեանց : Վախճանեցաւ ի 1540 :

Իրեն կենսագիրը (Մացցուրելլի և այլք),
հրաշալիք մը կը ստորագրեն զինք յիշողա-
կանի, և անշուշտ փափաղանցութեամբ կը յա-

ւելուն՝ թէ զեռ եւս հնգետպստնամեայ՝ գրու-
թեան ոնց ընտրութեամբ կը հաստատէր ի-
տալացի, լատին և յոյն դասական մատենա-
գրաց : Բայց ինքն Թեոֆան իր գրոց մէկուն
մէջ, ի Նեքրաֆոնաթեան քաղղեական, ապորի
և հայ լեզուաց՝ անկեղծաբար կը խոտոտվանի
թէ իր առաջին ուսուցիչներէն խիստ անկա-
տար հմուտութիւն մը ստացած է հին լեզուաց .
և թէ անոնց ուսմամբ զբաղելու զլիստոր ա-
ռիթն եղած է՝ Յուլիոս Բ քահանայապետին
հրաւիրանօք սկսած և Լեւոն Ժի ժամանակ
շարունակուած ընդհանուր ժողովոյն ատեն
հանդիպած զէպք մը, երբ քանի մը եթով-
պացի և ասորի-քաղղէացի քահանայք փա-
փաքեցան որ հոգեւոր իշխանութիւնէ թոյլ
տրուի որ իրենց սեպական լեզուով ու ա-
րարողութեամբ կարենան պատարագել : Հռովմ
ուշեց որ նախապէս իրենց պատարագամա-
տոյց քննուի . և թէ այդ զործ Թեոֆանի
յանձնուի, իբրու տեղեկագունի արեւելեան
իրաց և լեզուաց : Լատերանի կանոնիկոսը
ոչ անծանօթ իր անբաւականութեան առ այդ,
վրան դրուած վստահութիւնը արդարացընելու
համար՝ մարոնի քահանայի մը առաջնորդու-
թեամբ անոնց ուսման հետեւելով, քիչ ա-
տենի մէջ կարծուածէն աւելի յառաջագիմու-
թիւն բրաւ : Լեւոն քահանայապետին մա-
հուրէնն ետքը՝ Թեոֆան իր հայրենիքն դառ-
նալով, զբաղեցաւ պատրաստուիլ քաղղէական
սաղմոսարանի մի տպագրութեան, յորոյ ի
սկիզբն կ'ուզէր յառաջաբան տեղեկութեամբ
ճաշակ մի ընծայել ուսումնասիրաց արեւե-
լեան լեզուաց վրայ, որք զեռ եւս անծանօթ
կամ քիչ ծանօթ էին յԵւրոպա . և արդէն
հարկաւոր եղած տպագրութեան տառը ձու-
լուած էին, երբ 1527ին բռնադատուելով
երթալ ի Հռաւեննա, ի նմին ժամանակի
աւարեցաւ փաւիւս, և ծանր ծախելով իր հա-
ւաքած ձեռագիրը՝ յաղթողաց ազահուկեմէն
չկրցան զերծանիլ . որով Թեոֆանի սիրաւ
կորած՝ չուզեց միւսանգամ դառնալ ի փա-
ւիւս, այլ գնաց ի Ռէճնից և անտի ի Ֆեր-
րարա, ուր զիպուածով գտաւ հնամանաութիւն
մը քով տպագրութեան համար պատրաստած
իր քաղղէական սաղմոսարանը : Միւս անգամ
ձեռք պառւ զայն հրատարակելու մտաւոր-

թիւն. բայց յառաջ ուղեց ի լոյս ընծայել նե-
րածութիւն մը, զամ արեւելեան լեզուաց, ու
որովք զբաղեր էր - ուսումնասիրութիւն մի, որ
նախ օրինակ հրատարակուի Ֆերրարա, և ապա
աւարտեցաւ ի փաւիա, ուր փոխադրուեց էր
եկեղեցական տառութեամբ: Գրքիս խորա-
գիրն է *Introductio in Chaldaicam lin-*
guam, Syriacam atque Armenicam, et
decem alias linguas, և այլն. յորում ա-
ւելի իրեն ծանօթագոյն ասորի, քաղղէական
և հայ լեզուներով պարագլուխով, երկարորէն

կը խօսի, աւելի կամ նուազ հմտութեամբ,
մեր լեզուի և անոր քերականութեան նկատ-
մամբ, և հետեւեալ մէջ կը բերէ նոյն լե-
զուով ու անոր տպագիր տառերով ոչ միայն
այլեւայլ տողեր, այլ նաեւ էջ էջ հատուած-
ներ, բառական ճաշակով և ընտրութեամբ
յերբարած և ձուլուած տառերով, յորոց ճա-
շակ մը կ'ուզենք նմանահմտութեամբ մեր
ընթերցողաց աչքին դիմաց դնել, իբրու մեզի
ծանօթ առաջին հայկական տպագիր տառք:
Ոչ ոք յառաջէջն զնա ունեցեր էր իրեն

Երանի աղքատաց հոգով, զի հոգա է արքայո- թախն երկնից. Երանի սգաւորաց, զի հոգա միսի(Ժարեցոյն. Երանի հեզոց, զի հոգա ծառ- անգեսցեն զերկիր. Երանի որ քաղցեալ և ծա-

նման արեւելեան տառից ճոխ հաւաքում մը.
և իրեն այցելութեան եկող այցելու հետա-
քրքիր բանասիրաց կը բաշխէր այլեւայլ լեզուաց
գրուածներ: Այս բարեկամաց թուոյն մէջ էր
նաեւ փոսթէլ զաղղիացին:

* *

Բազմարկածեան կեանք ունեցող անձ
մ'էր փոսթէլ, ծնեալ ի 1540 մերձ յԱւ-
րանջ Գաղղիոյ. սիրող ուսմանց և հետաքնին
հետամուտ նորութեանց. և այդ փափաքով
վառուած՝ պատենութիւն ունեցաւ 1537ին
Գաղղիոյ կողմանէ զրկուած պետական անձի
մը ընկերանալով, երթալ մինչ ի Պոլիս,
անտի ի Յունաստան, ի փոքրն Ասիա և
Սիւրիոյ մէկ մասը: Զբաղեցաւ այն կողմե-
րու ժողովրդոց լեզուաց ուսմամբ, և ունեցած
զրամ ծախեց հին ձեռագիրք շտանալու:
Դառնալով ապա յիտալիա, ծանօթացաւ
թեոսէոս Ամբրոսիոսի հետ, որ և ընծայեց
նմա տեղունական աղօթքը հայ ու քաղղէա-
կան լեզուով, ու արեւելեան քանի մի. ազգաց
առաւել: Փարիզ հասնելով՝ ետեւէ եղաւ ար-
պաղարկութեամբ ընծայել՝ հատարակաց՝ ձանա-
պարհորդութեանցը մէջ ձեռք ձգած այլաբե-

նից վրայ տեղեկութիւն մը. բայց որովհետեւ
անոնց պատկանաւոր իւրաքանչիւր լեզուաց
տառք՝ շատերը կը պակսէին, չկարենալով
անոնց ձուլման համար կարեւոր հայերն ու
մայերը շինելու բառականութիւնն ունեցող
նարտար արուեստագէտներ գտնել, ստիպուե-
ցաւ փոսթէլ փայտի վրայ փորագրել տալ. և
այդ կերպով կրցաւ տպագրել հետեւեալ խո-
րագիրն ունեցող երկատիրութիւնը. *Lingua-*
rum duodecim characteribus differen-
tium alphabetum, introductio ac le-
gendi modus longè facillimus, ի 1537,
ամփոփեալ յ'75 էջ: Այս երկատասան լե-
զուաց մէջ է նաեւ հայերէնն: Բառական հե-
տաքնութեան արժանաւոր գրուած մը, որով
կը ջանայ տպացուցանել թէ ձմեռնայն լեզու-
նոյն իտի յոյն և լատինահայն՝ երբայականէն
առաջ կու գան: Թեոսէոսի ալ օրինակ մը
այս զրքէն ընծայ զրկած է հեղինակն, ինչ-
պէս իբրաւր մէջ եղած թղթակցութիւնք կը
նշանակեն: Յրանտուս Ս. Թազարոյ Գաղղիոյ,
մեծ համարում ունենալով փոսթէլի վրայ՝ ա-
ռաջարկեց իրեն դառնալ յարկեր, խոստանա-
լով 4000 սկուտ արեւելեան դրչագաց տաց-
ման համար: Յանձնառու չեղաւ, նա գրուած

պայմաններուն. բայց յետոյ ուրիշ անթով
կրկին դարձաւ յարեւելս, և շատ ձեռագիր-
ներ ձեռք ձգեց. զորս յետոյ կարօտովձեան
պատճառաւ ստիպուեցաւ վաճառել փարիզու
և Գերմանիոյ մատենադարանաց: Թեւեղոսի
մահուընէն ետքը դառնալով ի փաւիա, ու-
զեց զնել իրեն սեպհականութիւն արաբացի
տառերը. բայց որովհետեւ պահանջուած գինը

հասուցանելու կարողութիւն չունէր, առա-
ջարկեց որ ի համայնարանի քաղաքին ու-
սուցչութիւն ընելով ձրի՝ վճարած համարուի.
յետոյ անցնելով ի Քրէմնիա՝ ճարտար ա-
րուեստագիտի մը յանձնեց նոյն տառից հայ-
երբը շինել, և այնպէս կը յուսար սպազրել
նոր կտակարանը:

(Շարայարեկի)

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

Ք Ա Ն Գ Ա Կ Ա Գ Ո Ր Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(Շար. 308 իջիւն և Վերջ)

Ը. — Վերածնութեան յեղանակին մէջ՝ յիտալիա և ի Գերմանիա
(Ժե և ԺԶ Դարք)

ԱՆԴԱԿԱՅՈՐԹՈՒԹԻՒՆՆ արդէն ընդար-
ձակ ասպարէզ մի գրաւոր էր կա-
մարադեղնային յեղանակին մէջ, վասն
զի պարագայք և միջոց կը դիւրացը-
նէին իրեն յանսամանս զարգանալ.
Իւր զվտաւոր նպատակն եղաւ դարձեալ շիրիմ-
ներու և սեղաններու զարդագործութիւնն:
Սակայն մէկդի չի թողուց նաեւ քաղաքու-
թեան ամպիոններու, մկրտարաններու, օր-
հնեալ ջրոյ ամաններու, վերնատանց, նստա-
րաններու և զասի զարդագործութիւնը: Մաս-
նաւորապէս կը ջանային քանդակագործք ա-
ւելի բնական և ստոյգ երեւոյթ մի տալ ի-
րենց ձեռագործաց: Խառնալցող յատուկ վսե-
մութեան ճաշակն սոյն յեղանակիս մէջ եւս
կը զգուշանայ իրականութենէ որ ամենէն
ստորնագոյն և աննշան մանրամասնութեանց
կ'իջնէ:

Տաւանա՝ վաղուց հետէ առանձնաշնոր-
հեալ բնակարան իտալական արուեստի, զը-

լուս կը կենայ իտալիոյ միւս երկիրներուն.
Նախորդ յեղանակի անցըն 'ի նորն ցուցը-
նող առաջին նշանաւոր վարպետն՝ եղաւ Յա-
կոբոս դելլա Էտտէրիա մականունեալն դելլա
Ֆրոնտէ: Իւր գլխաւոր ձեռագործներն են
Լուկկայ մայր եկեղեցւոյն աւանդատան մէջ
հոյակապ շիրիմ մը, Բլոյնիոյ Ս. Պետրոս-
նիոսի գաւթին քանդակածոյ զարդարանքն,
ինչպէս նաեւ Սիենայի Դաշտի հրապարակին
աղբեր անդրին, յիտալի անթերի շինուածք,
որուն համար իսկ իւր մականունը ստա-
ցած է:

Սոյն յեղանակիս ամենէն նշանաւոր և
մեծ քանդակագործներէն է նաեւ Լաւրեն-
տիոս Կիրեբրաի (1378—1455): Իւր ձեռա-
գործաց մէջ ամենէն հռչակաւորն է Փլորեն-
տիոյ մկրտարանին արեւելեան դռներն, զորո
տեսնելով Միքելանջէլոսն՝ այնքան զարմացաւ,
որ ըսաւ, « թէ « այսպիսի դռներ չարժանի
են արքայութեան մօտից ծառայելու »: Նման